

PÖÖRDELISED AASTAD 1940—1945

TAAVI TEINBAS

1.

Võsu intensiivset puhkeala ja Käsmu loodusmaastikku külastavad tänapäeval tuhanded turistid, ekskursionid ja matkajad. Enamik kasutab selleks maanteed Viitnalt üle Palmse või Rakverest üle Haljala ja neil tuleb laskuda ranamadalikule Koljakul. Täna on maanteed asfalteeritud, langused laugjaks võetud ja kiired masinad viivad rahvast nobedasti sihtkohta. Tavaliselt ei teata, et nelikümmend viis aastat tagasi said siin alguse pöördelised sündmused Palmse vallas ja ka koht ise oli hoopis teisenäoline.

Tee, mida mööda kodanlikul ajal Tallinna «supelsaksad» Võsule suvitama sõitsid, laskus olemasolevast teetammist vaskult, möödus endisest Palmse vallamajast, oli järsu langusega ja liivane. Maanteest paremal oli siis metsatöölise elamu, kus elas hilisem Palmse valla esimene kommunist Prits Naumann.

1940. a. moodustati endises vallamajas esimene Palmse valla töörahva saadikute nõukogu, 1941. a. suvel toimus siin tulevahetus valla täitevkomiteed rünnanud bandiitidega. 1944. a. septembris tulistasid siin metsa varjunud okupandid Võsu vabastanud 2. löögimeeskonda väeosi.

Alljärgnev kirjutis on mälestuste, teatmeteoste ja arhiivmaterjalide järgi kokku seatud. Aastad 1940—1945 olid endises Palmse vallas verised ja vaevarikad. Paljud tollastest sündmustest osavõtjad on tänaseks manalasse varisenud, paljud ei taha neid masendavaid aegu meenutada, paljude mälu on elatud aastatega tuhmunud.

Fašistide üle saavutatud võidu 40. aastapäeva ja Eestis nõukogude võimu taaskohandamise 45. aastapäeva puhul on autori arvates sünnis avaldada kohalikus ajalehes tema kogutud materjalid Palmse vallas nõukogude võimu eest võidelnute ja langenute kohta. Ühtlasi on ta tänulik iga faktiliselt tõendatud täienduse ja täpsustuse eest, mis on seotud kirjeldatud sündmustega.

T eated töörahva massimeetingu 21. juunil 1940 Tallinnas ja uue valitsuse moodustamisest Eestis jõudsid Võsule järgmistel päevadel ringhäälingu kaudu. Need kutsusid esile Palmse valla sulaste, teenijatüdrukute ja Võsu tööliste vaimustuse. Algasid ettevalmistused nõukoguliku elukorralduse sisseviimiseks ja esimesteks nõukogude valimisteks. Staažikaid kommuniste Palmse vallas ei olnud. Kommunistliku partei legaliseerumise momendil olid neid kogu Virumaal vaid kolm. 24. juunil 1940 astus EKP ridadesse koos Kunda töölised (R. Jurtoom, A. Rodi, E. Tunnel, O. Sall, P. Sepp ja E. Jõgisoo). Nemand moodustasid Virumaa parteikomitee aktiivi, kelle juhtimisel moodustati maakonnas ja ka Palmse vallas nõukogude organid.

7. augustil 1940. a. kinnitati EKP Viru maakonnakomitee büroo istungil Prits Naumanni ja Arend Lillebergi EKP liikmeks vastuvõtt. Nendele usaldas partei nõukoguliku elu ülesehituse Palmse vallas; olid ju mõlemad kodanliku terrorismi vanglat tunda saanud ideeliselt karastunud seltsimehed.

Prits Naumann oli avaldanud suurt mõju kommunistlike ideede levikule Võsu tööliste hulgas. Terve oma elu oli ta võidelnud parema tuleviku nimel. Nooruses viireles ta pärast 1905. a. sündmusi tsaari vanglas. 1924. a. 1. detsembri ülesõusu ajal oli Naumanni ülesandeks seditajate rikkumine. Metsatöölisena langetas ta puud telefonitraadidele, mis desorganiseeris kodanliku riigiaparaadi tööd. Selle teo eest ta arreteeriti, kuid vabanes 1926. a. advokaat Teemandi kaasabil. Pärast saadeti Naumann töölisestest eemale ja ta elas poliitilise politsei järelevalve all Koljakul, kuid pidas sidadeid põrandaaluste rühmitustega. 1936. a., kui nõndanimetatud hädaabitöödega ehitati Koljakul maanteed, leivitas Naumann tööliste seas keelatud kirjandust. Suhtles pidevalt ka Võsu töölistega, käis Leemetsade, Eemanni ja Lillebergide pool.

Arend Lilleberg oli Võsul käsitöölise perekonnas sündinud ja üles kasvanud. Vanem vend Herbert ühines Eesti Töörahva Kommuuni päevil vabatahtlikult punakaartlastega ja langes Kodusõjas. Arendi kommunistlik meelsus arenes koos Võsu tööliklassiga. Enamik mehhi töötas siin ehitusel, oli ametis saeveskis või tellisevabrikus. Arend proovis ka meremehe- ja sulaseleiba, oli maalriks Narvas ja Rakveres. 1929. a. osales ta lauavabriku tööliste streigis, kogus allkirju palvekirjale, et saada kümnetunnist tööpäeva. Tagajärjeks oli töölt vallandamine. 1930. a. toimetas ta meremehena Kopenhaagenist Tallinna keelatud kirjandust ja sellest ajast kuni 1940. aastani oli seotud poliitilise kirjanduse levimisega. 1934. a. arreteeriti ta kahtlustatuna keelatud kirjanduse levitamises. Tapa poliitiline politsei korraldas Lillebergi kodus läbiotsimise. Õnneks oli jõutud kõik politsei poolt keelatu varem kõrvaldada. Et otseseid süütoendeid ei olnud, peeti teda üheksa kuud eeluurimisvanglas ja määrati siis kolm kuud karistust kodanliku korra mitteaustamise pärast. Kodanliku korra lõpuperioodil oli Lilleberg salajase grupi juht, mille liikmed Eeri Leemets, Endel Leemets, Gustav Liholm ja Traute Viik astusid 1940. a. EKP liikmekandidaadiks.

Pärast esimeste kommunistide valda saabumist asuti innukalt sisse viima uut elukorraldust. Vallavalitsuse asemele moodustati saadikute nõukogu, konstaabli asemele tuli militsionäär. Purustatud oli kodanlik riigiaparaat, hävitati ka ausambad, mis kodanlus oli «vabadussõja kanglastele» püstitatud. Need inimesed olid langenud võitluses töörahva vastu Saksa okupatsiooni ja Eesti Töörahva Kommuuni päevil. Ka Ilumäe kalmistu ees olnud ausammas õhiti. Õhkimise organiseerijaks olid nõukogude korra aktivistid, tegelik õhkija varem kivimurrus töötanud Jüri Kaljas. Võhma küla suuratalunikud seadsid hiljem ausamba tükiid vanale kohale, kuid need lükati uuesti laiali.

PÖÖRDELISED AASTAD 1940—1945

TAAVI TEINBAS

2.

Sellega seoses tekkis vastuolulisi targutusi, et milleks mälestusmärk õhiti, mida sellega saavutati jne. Nõukogude korra aktivistid selgitasid, et ei ole teada nende hauad, kes langesid töörahva huvidest eest. Töörahva kommuuni päevil ühines punakaardiga ainuüksi Võsu külast 20 meest, nendest vaid seitsme saatus oli teada. Nende mälestuseks, keda kodanlusi igal aastal surma mõistis, ei olnud Eestimaal sel ajal ühtegi ausammast.

16. augustil 1940 otsustas EKP Keskkomitee muuta parteisse vastuvõtu korda: seati sisse kandidaadistaaž, hakati nõudma kolme parteiliikme soovitusi. Pärast seda toimus Võsul koosolek, kus arutati nõukogude aktivistide avaldusi. EKP liikmekandidaadiks võeti Eeri Leemets, Endel Leemets, Gustav Liholm, Traute Viik, Paul Volmar ja Aleksander Jankovitš. Seega loodi Viru maakonna Palmse valla EK(b)P algorganisatsioon, mille sekretäriks maakonna parteibüroo kinnitas Eeri Leemetsa.

Vennad Eeri ja Endel Leemets olid pärit Võsult Metsa tänavas elavast töölis perekonnast. Mõlemad käisid ehitustel ja juhutöödel. Peale nende oli perekonnas veel kolm venda, kes sel ajal olid kodust eemal.

Gustav Liholm sündis ja kasvas Võsul Simuna talus, oli kolme tütre isa.

Aleksander Jankovitš oli tollal juba vanem. 1918. a. taganes ta punakaardi koosseisus Nõukogude Venemaale, hiljem tuli kodukanti tagasi. Pau Volmar ja Traute Viik olid kohalikud aktivistid, kellel poliitilise võitluse kogemused puudusid.

Maaelu sotsialistlik ümberkorraldamine toimus parteialgorganisatsiooni juhtimisel, kes tegi seda koos parteitu aktiiviga. Palmse Valla TSN Täitevkomitee esimehe kohale asus partei liikmekandidaat Gustav Liholm, tema asetäitjaks valiti Prits Naumann. Maareformi jäbiviimise komitee esimees oli Arend Lilleberg. Natsionaliseerimiskomisjoni esimeheks valiti kodanlikul ajal politsei järelevalve all olnud nõukogude korra aktivist Toomas Eenmaa. Esimeseks pioneerijuhiks Võsu Algkoolis ja valla komsomolorganisatsiooniriks sai partei liikmekandidaat Endel Leemets. Sagadi hobulaenuuspunkti juhatajaks ja üheks maareformi läbiviijaks jäi aktivist Jüri Kaljas. Partei maakonnakomitee ülesandel tuli partei liikmekandidaatidel Jankovitšil ja Volmaril asuda tööle maakonnalinna. Esimesel miilitsaorganitesse, teisel rahandusse. Kommunist Lillebergist sai 1. septembrist 1940 Võsu piirkonna miilitsaülem ja alates 1. jaanuarist 1941 Viirumaa miilitsaosakonna poliititöötaja.

Valla täitevkomitee asus maareformi ellu viima. Käsmust, Võsult, Lahelt ja teistest rannikuküladest laekus maasaaamise avaldusi vähe, küll oli maatahtjaid Sagadis, Palnuses ja Vöhma külas. Maaga varustamise komitee vaagis iga uusmaasaaja maaharimise võimalusi ja enamail juhtudel rahuldaski soovi.

Natsionaliseerimiskomisjon võõrandas Eigele kuulunud saeveski. Varem oli see olnud osaühing «Lauatehas» ja tootnud ka kohalikust savist telliseid mõisaagegse firmamärgiga «Palms». Mitmete rikastelt (Turner, Langsepp jt.), kes said oma majade suvitajatele väljajüürimisest hõlptulu, võeti majad ära ja anti need töötavale rahvale puhkamisvõimaluste loomiseks. Endises härraste pansionaadis (praegune Võsu Puhkekodu nr. 1 söökla) loodi 1941. a. üks esimesi pioneerilaagreid Eestis.

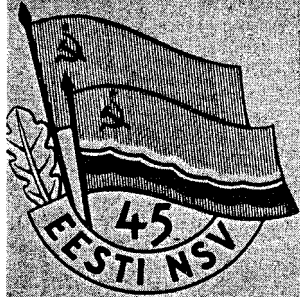
1940. a. tähistati Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva esimest korda avalikult ja suure pidulikusega. Sel puhul oli Võsul rongkäik Metsa tänavalt Vabaduse (praegune Komsomoli) tänavale rahvamajja, kus korraldati aktus, kontsert ja tants. Vabariiklikele pidustustele oli igal maal asuval parteialgorganisatsioonil võimalus saata oma esindaja. Palmse valda esindas partei liikmekandidaat Traute Viik. Ta meenutas: «Oli ääretult ülev tunne seista vabadusplatsil (praegune Võidu väljak) tribüünil ja vaadata tööinimeste demonstratsiooni. Nad tulid oma lippudega ja loosungitega, kõik nii rõõmsad; varemalt ju midagi sarnast ei lubatud. Öhtul korraldati meile «Estonia» teatris suur pidu. See jäi eluks ajaks meelde.»

II

Nõukoguliku elukorralduse sisseviimine ei läinud Palmse vallas ilma klassivõitlusega. Suurtalunikud saboteerisid põllutöid, ei tahtnud täita riiklikke müügikohustusi. Endised kaitseliitlased varjasid end metsades. 1941. a. kevadel pandi põlema Eigelts natsionaliseeritud saeveski. Süütamise valmistasid rahvavaenlased hoolikalt ette, kustutusvahendid rikuti juba varem ja hooned põlesid maani maha. Kunagise telliselöövi ja lauavabriku asukohta märgivad tänaseni pikad kõrstnad.

Pärast sõja puhkemist fäšistliku Saksamaaga 22. juunil 1941. a. läks klassivaenlane eriti jultunuks. 1941. a. juulikuus ründasid bandiitlikud jõugud Palmse valla täitevkomiteed, mis asus Kõljaku mäe lähedal. Hõone oli rajatud eelmise sajandi lõpul vallaajaks ja asus geograafiliselt valla keskpunktis. Nõukogude korra ajal asus seal valla täitevkomitee ja sõja algusest alates ka väike vabatahtlikest koosnev valvemeeskond. Tulevahetusel bandiitidega sai haavata nõukogude aktivist Toomas Eenmaa, kes suri teel Rakvere haiglasse. Tema oli esimene, kes andis elu nõukogude võimu kaitsmisel, tema haud on omastele tänaseni teadmata. Et bandiidid rikkusid sideliinid, jäi abi täitevkomitee kaitsjale hiljaks. Ründajail õnnestus hoonde süüdata ja koos kõigi dokumentidega maha põletada. Täitevkomitee asukohta märgib võsasse kasvanud vundament Palmse metskonna maal.

(Jätukub)

PÖÖRDELISED AASTAD 1940—1945

TAAVI TEINBAS

3.

Kui fašistidel oli õnnestunud tungida Tartu lähiste, tuli maakonnast direktiiv Palmse valla kommunistide perekondade evakueerimise kohta. Bussiga Rakveresse ja sealt raudteed mööda NSV Liidu tagalasse jõudsid evakueeruda Gustav Liholmi abikaasa Anna koos tütarde Vaike, Aita ja Imbiga, Eeri ja Endel Leemetsa vanemad Meeri ja Hermann, Eeri abikaasa Leida koos Reinust pisipojaga, Aleksander Jankovišši abikaasa Betti, Jüri Kaljase abikaasa Natalja koos kahe tütreaga, Toomas Eenmaa abikaasa Lisette koos tütar Lola ja poeg Üloga, Arend Lillebergi abikaasa Traute koos ema Alma ja Arendi õe Paulaga. Evakueerimistepanek tehti ka Prits Naumannile, kes oli tollal 56 aastat vana. Naumann keeldus, lubades end need mõned aastad varjata Põhjakalda talus. Ta sai relva ja juhendid okupeeritud territooriumil töötamiseks, kuid nagu hiljem näeme, ei olnud tal võimalust neid kasutada. Teised kommunistid jäid relv käes võitlema hävituspataljonides. On teada Palmse valla meeste Kaljase, Liholmi ja Leemetsade osavõtt Tallinna kaitselahingutest 1941. a. suvel.

Bandiitlikud jõugud olid saanud teada Palmse valla aktiivse perekondade evakueerimisest ja tahtsid korraldada veresauna. Mis oleks neil lihtsam olnud kui tappa kaitselaste naisi, alaealisi ja vanureid. «Punaste õnnetsvõtmise» kohaks olid bandiidid valinud endise Villandi talu Võsu—Rakvere maantee ääres. Sealse kiviaia taga nad laskevalmis relvadega Võsult tulevat evakueerivate autobussi ootasid. Buss tuligi, kuid ohvriks langesid samal päeval Võsu pioneerilaagrist lahkuvad lapsed. Pärast kogupauku mingit tulevahetust ei järgnenud, buss jäi seisma ja kasvatjad hakkasid andma haavatutele esmaabi. Bandiidid põgenesid metsa, kust kiirustasid Põtsule, s. o. Vihula teeristile. Nad olid saanud andmeid, et kommunistide perekondi vedav buss on sõitnud Sagadi poole. Nii tegelikult oligi. Evakueerijaid vedav buss sõitis Sagadisse, võttis sealt peale Jüri Kaljase perekonna ja siirdus Vihula kaudu Haljala suunas. Õnneks jõudsid nad Põtsu teeristi läbida enne bandiitide kohalejõudmist. Evakueerijaid tabamata tapsid bandiidid Salatsel neile juhuslikult ettejäanud nõukogude korra aktivisti Roman Pullati. Kiri tema hauakiivil näitab, et see verine päev oli 15. juuli 1941.

Suutmata käigult Tallinna vallutada, otsustasid fašistid anda pealöögi Rakvere suunas. Hoolimata suurtest kaotustest õnnestus vaenlase 7. augustil 1941 vallutada Rakvere ja Kunda. Samal ajal läbisid fašistlikud väeosad ka Palmse valla, jõudsid 8. augustil Võsule ja tungisid 9. augustil Loksale. Sellega lõppes lahingutegevus Võsu lähiste, algasid okupantide käsilaste metsikused.

Kohe pärast fašistliku väeosa läbisõitu alustas oma timukatööd Sagadist pärit natsionalist Piip. Esimesteks ohvriteks said kommunist Prits Naumann ja ta naine Liisi Naumann. Midagi kartmata läks perekond 9. augustil Kõokõrva metsaheinamaale loogu kokku panema ja seal nad tapeti. Piibu timukatööst rääkisid pooleldi kinniajamata hauad Võsu—Haljala maantee ääres. Omaksed matsid hiljem Prits ja Liisi Naumanni surnukehad Esku kalmistule, Paadunud mõrtsuka Piibu järgmised ohvrid olid Maj Jahkmann Sagadist, Linda ja Albert Petermannid Villandi külast. Kahel päeval käis Piip Kakuvälja külas, kus tappis Robert Leemeti ja tema ämma Amalie Kingsepa. Kahel päeval tuli timukal Leemetite juures käia sellepärast, et esimene ei toonud Robert Leemetile surma. Teisel päeval tegid lamaja pihta lastud kuulid oma töö. Järgnesid mahalaskmised Sagadis, kus tapeti Paul Lood, Eduard Einloo, Rudolf Raud jt. Vihula valla Metsiku külast langesid Piibu ohvriteks Olga ja Joosep Reinebergid. Mõrtsukas tappis halastamatult kõiki, keda vähegi võis kahtlustada nõukogude korra pooldamises. Mingeid kohalikke organeid okupatsiooniaja alguses ei olnud ja nii võisid mõrtsukad karistamatult ilma mingi süüdistuseta maha lasta kõiki, kelle nägu ei meeldinud. Linda Petermann tapeti otse leivasõtkumise ajal, ta suri käd teignas, 78-aastane Joosep Reineberg Metsiku külast mõrvati maanteel.

Kui Tallinna kaitselahingute ajal sooritas vigastatud nõukogude lennuk Sagadi väljale hädamaandumise, kiirustasid Võsu natsionalistid lenduri tapmisega ja lennuki rüüstamisega. Endine saeveski praaker Abakumov, kes tegelikult töörahva huvide eest ei seishnudki, tapeti sellepärast, et oli rahvuselt venelane. Kui Sagadi mees Rudolf Jahilo, saades teada oma ema mõrvamisest, põgenes sugulaste juurde Laha küllasse, tabasid bandiidid ta seal. Tema laiba leidsid alles aasta hiljem karjalapsed.

Vaenlase poolt okupeeritud Palmse vallas moodustati endistest kaitseliitlastest ja fašistlikust mobilisatsioonist kõrvalehoidjatest rännakaitsepataljon, kelle ülesandeks oli rahva vaba tahte hävitamine ja okupatsioonivõimude heaks töölesundimine. Koos Vihula omakaitserühmadega käidi haarangutel püüdnud nõukogude väeosadest mahajäänud sõdureid, fašistlikust mobilisatsioonist kõrvalehoidjaid ja nõukogude korra pooldajaid. Ka nende sugulasi ei jäetud puutumata. Võsul mõnitati ja vintsutati valla partorgi onu Ruudi Leemetsa, kuni viimane haigestus ja suri.

(Jätukub)

PÖÖRDELISED AASTAD 1940—1945

TAAVI TEINBAS

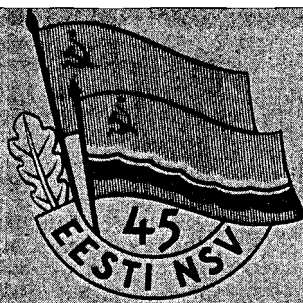
Pärast seda, kui vaenlane oli Kunda juures jõudnud välja Soome laheni, lõigati Eestis võitlevad väed kaheks: Tallinna kaitsjad ja Narva kaitsjad. Palmse vallast pärit partei liikmekandidaadid Aleksander Jankovitš evakueerus. Nõukogude tagalasse, tegi läbi Leningradi blokaadi raskused, kuid hiljem jäi teadmata kadunuks. Võsu kommunist Arend Lilleberg võitles Rakvere hävituspataljonis, hiljem Narva töölispõlgus. Võttis osa Narva, Kingissepa ja Oranienbaumi kaitselahingutest. Oli poliitöötaja Eesti laskurkorpuses, osales Velikije Luki, Lääne-Eesti saarte ja Kuramaa vabastuslahingutes. Demobiliseerus kaptenina ja töötas pärast sõda mitmetel Kommunistliku Partei poolt usaldatud ametikohtadel.

Teised Palmse valla kommunistid ja nõukogude aktivistid taganesid 1941. a. Tallinna ja võtsid osa Eesti NSV pealinna kaitsmisest. Viimased teated valla täitevkomitee esimehest Gustav Liholmst ja valla komsorgist Endel Leemetsast on Jüri Kaljaselt, kes nägi neid lahingute ajal Tallinnas. Nende edasine saatuse teadmata. Võib arvata, et nad hukkusid Tallinna kaitselahingutes või Tallinnast laevaga evakueerumisel. Valla partorgil Eeri Leemetsal ja Jüri Kaljasel õnnestus Tallinna langemise päeval paadiga reidile sõuda, kus üks laev nad pardale võttis. Nad jõudsid õnnelikult Leningradi, kus Eeri Leemets kui sõjaväekohuslane välja kutsuti. Pärast seda on tema saatuse teadmata. Võib arvata, et ta langes Leningradi kaitselahingutes. Vanemate järeleparimisele Eeri Leemetsa saatuse kohta 1951. a. vastas Loksa rajooni sõjakomissariaat, et Eeri Leemets on teadmata kadunud.

Sõja esimestel kuudel oli Palmse vallast Uljanovski ja Moskva oblastisse evakueerunud üle kaheksakümne inimese. Neil tuli esialgu üle elada suuri raskusi peavarju, töidu, kütte jne. muretsemisel. Eriti raske oli lastele riidet ja jalavarje hankida. Hiljem harjuti, sest ühine võitlus vaenlase vastu lähendas inimesi. Traute Lilleberg sünnitas tagalas poeg Antsu, Leida Leemetsal sündis tütar Maret.

1944. aasta on läinud ajalukku Eesti NSV fašistlikust okupatsioonist vabastamise aastana. 20. septembril vabastati Rakvere ja järgmisel päeval liikus üks Punaarmee väeüksus Haljalast Võsu suunas. Fašistliku propaganda mõjul, mis pasundas Punaarmee barbaarsest käitumisest, oli elanikkond, eriti maanteeäärsetest taludest, varjunud võsasse ja metsataludesse. Need, kes tundsid end nõukogude võimu ees süüdi olevat, püüdsid meritsi põgeneda Soome või Rootsi. Tavaline talumees oma kodust ei lahkunud, vaid koristas suvilja, hoolitses loomade eest. Allakirjutanu mäletamise järgi olid Punaarmee võitlejad tülpinud, tolmused, mõned sidemeis, kuid mingit vägivalda nad elanike suhtes ei tarvitanud. Nendega suhtlemist takistas kohalikel vene keele mittemõistmine. Peatuskohtades anti sõduritele leiba, piima, õunu, soolakurki ja muud toidupoolist. Praegu Moskva oblastis elav sõjaveteran Vassiljev, kes 1981. a. külastas endisi lahingupaiku, jutustas autorile järgmist:

«Liikusime kiirmarsil. Tagala ei jõudnud järele. Toitu saime tihti kohalikest elanikest. Juhtus ka, et mahajäetud taludest võtsime mõne kana või vahetasime väsinud vooribõuse parema vastu. 3 km enne Võsu avati metsast meie pihta automaadituli. Hargnesime ja läksime vasturünnakule. Laskjaid me ei tabanud, ilmselt nad põgenesid. Võsul mingit vastupanu me ei kohanud ja meie üksus liikus mööda rannikut Tallinna suunas. 26. septembril puhkes meil Valgejõe lähistel vaenlaste väeüksusega äge lahing, kus sain raskelt haavata. Võidupäeval lamasin Tapal sõjaväehaiglas.» (Jätkub)

PÖÖRDELISED AASTAD 1940—1945

TAAVI TEINBAS

Kohe pärast vabastamist hakkasid teistest liiduvabariikidest koduvalda saabuma need, kes olid pidanud üle kolme aasta tagasi siit lahkuma. Võsule jõudsid tagasi valla täitevkomitee esimehe ema, naine ja kolm tütar, kuid esimeest (G. Liholm) ennast ei tulnud. Valla partorgi (E. Leemets) pere jõudis õnnelikult koju, nüüd juba koos tagalas sündinud väikesel Maretiga, keda isal ei õnnestunud kordagi näha. 1944. a. novembris naasis evakuatsioonist Arend Lillebergi perekond koos tagalas sündinud poeg Antsuga. Jõudsid koduranda Eenmaad, B. Jankovitš, Kaljased.

Jüri Kaljas oli tagalas astunud Kommunistliku Partei liikmeks. Ta töötas pärast sõda mitmetel partei poolt usaldatud ametikohtadel, Palmse valla täitevkomitee ja hiljem Võsu külanõukogu esimehena.

Paljud jäid tulemata. Kes langes sõjaväljal nimetul kõrgendikul või kadus Soome lahe voogudesse. Praegu ei ole enam võimalik kindlaks teha valla elanike täpset arvu, kes hukkusid aastatel 1941—1945. Kui 1940. a. vastloodud parteialgorganisatsioon oli arvel kaheksa inimest, siis võidupäeval oli neist elavate kirjas vaid kaks: Traute Viik-Lilleberg ja Arend Lilleberg. Tapetud olid paljud nõukogude aktivistid (T. Eenmaa, Ed. Einloo jt.). Suur süü langes kohalikele natsionalistlikele timukatele, kelle verejanulise hingega ja mõrtsukakäe läbi pidid surema süütu. Keegi ei suuda mõõta piinu, kannatusi ja närvipinget, mida töid inimestele need koletud aastad.

Sõjajärgse Palmse valla täitevkomitee esimehe Jüri Kaljase arvates oli nõukoguliku elukorralduse taastamine palju raskem kui 1940. a. Rahvas oli kurnatud süngest okupatsioonijärgsest, valda saadeti võõraid ametimehi ja volinikke, kes ei tundnud inimesi ega kohalikke olusid. Metsa pugus varju endisi omakaitsemehi. Paari korral tulistati Jüri Kaljast teel Võsult Sagadisse. Teda päästis hea hobune. Ometi jätkati maareformi läbiviimist, moodustati uus natsionaliseerimiskomisjon, vald täitis riiklikud normikohustused, realiseeris sõjajärgset sisevõidulaenu. 1946. a. avati Võsu Puhkekodu. Vallanõukogu töö tõhustus pärast seda, kui Eesti laskurkorpusest saabusid demobiliseerunud omavallamehed Lilleberg, Taaksalu jpt. Need olid lahinguis kaastunud avara silmaringiga noored mehed, kes ikkasid nüüd rahulikku tööd.

V

1947. aastal, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäeva puhul maeti sõja ajal hukkunud, randa uhitud ja kohalike elanike poolt maetud Punaarmee sõdurite ja madruste põrmud ümber ühishauda Võsul. Sinna toodi ka Liisi ja Prits Naumanni surnukehad Esku kalmistult. Tee küla algusest Mere tänavani nimetati Naumanni tänavaks. Võsu 8-kl. Kooli pioneerimalev on uurinud Prits Naumanni võitlusteed ja hooldab vennaskalmistut. Riiklike pühade puhul korraldatakse seal leinamiitinguid ja pärgadepanekuid.

Me ei tea kõigi nõukogude võimu eest langenud kodukandi inimeste viimseid puhkepaiku, kuid unustada neid ei tohi. Võib-olla on maetud nad Tallinna Miinisadamasse või puhkavad Lasnamäe nõlval, võib-olla tõi meri nende jäänused mõnes teises rannas kaldale. Austagem oma kangela, kellela ei oleks olnud tänast päeva.